

อุปมานิทศน์: จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี*

ALLEGORY: FROM THE ABSTRACT TO THE CONCRETE WITH A CRITICAL APPROACH

ภุริทัต ศรีอร่าม*, พระครูปลัดวิมลปรียัตติวัฒน์, พระครูโอภาสธาริคุณ,
เจตนิพัทธ์ พิธิยานุวัฒน์ และพรภิรมย์ ยอดบุญ

Phurithat Sri-aram*, Phrakruparadwimonpariyattiwat, Phrakhru Ophassarithikhun,
Chetniphath Phithiyawanwat and Pornpirom Yodboon

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์พุทธโสธร
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Buddhasothorn Buddhist College, Thailand
*Corresponding Author E-mail: phurithat2007@gmail.com

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) จัดทำฐานข้อมูลอุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎก 2) เพื่อจัดทำฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี และ 3) พัฒนารูปแบบการใช้อุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี ศึกษาข้อมูลอุปมาอุปไมยในคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นวิจัยเอกสารเป็นหลักและประกอบการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ 13 รูป/คน

ผลการศึกษาพบว่า

- พระวินัยปิฎกกล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง 18 แห่ง พระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง 66 แห่ง พระอภิธรรมปิฎกกล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง 13 แห่ง
- วิเคราะห์อุปมานิทศน์ในพระวินัยปิฎก ส่วนมากเป็นลักษณะพระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงธรรมข้อหนึ่ง ด้วยพระบัญญัติทั้งหลายมีอย่างต่าง ๆ ชื่อว่า ปัญญาตติหาระ วิเคราะห์อุปมานิทศน์ในพระสุตตันตปิฎก ส่วนมากเป็นการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของพระสูตร พิจารณาอัสสาทะเป็นต้นของพระสูตร ชื่อว่า วิจัยหาระ วิเคราะห์อุปมานิทศน์ในพระอภิธรรมปิฎก ส่วนมากเป็นลักษณะตั้งเป็นคำถามขึ้นมา แล้วอธิบายตอบคำถามอย่างละเอียด ธรรมเหล่าใด ยังธรรมใดให้เกิด โดยเป็นปัจจัย โดยสืบต่อกันมา ชื่อว่า ปริกขารหาระ
- รูปแบบการใช้อุปมานิทศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี เป็นการใช้นำเชิงตรรกะมีความรู้ในเรื่องของภาษา มีความรู้เรื่องคำและความหมายของคำศัพท์ มีความเข้าใจในหัวข้อหลักธรรมและความหมายของหลักธรรม ซึ่งตรงกับปฏิสัมพันธ์ 4 คือ ธรรมปฏิสัมพันธ์ ความ

* Received March 17, 2024; Revised December 4, 2024; Accepted December 12, 2024

เข้าใจในหลักธรรม อรรถปฏิสัมพันธ์ความเข้าใจในความหมายของหลักธรรม และความเข้าใจในภาษาซึ่งเป็นนิรุตติปฏิสัมพันธ์ รวมทั้งกับปฏิสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ 3 ข้อข้างต้น ผสมผสานกับความรู้ในบริบททางสังคมเพื่อยกคำศัพท์ที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจอย่างสมเหตุสมผล

คำสำคัญ: อุปมานิทัศน์, นามธรรมสู่รูปธรรม, วิพากษ์วิธี

ABSTRACT

This research aimed to 1) create a database of allegories in the Tripitaka, 2) create a database for analyzing the allegories in the Tipiṭaka by using critical methods, and 3) develop a model for using allegories in the Tripitaka through critical methods. The study was documented research, mainly studying information about similes and metaphors in the Tripitaka and interviewing 13 key informants (monks/persons).

The results found that:

1. The Vinaya Pitaka mentioned 18 examples of metaphors and similes, while the Suttanta Pitaka Mentioned 66 examples, and Abhidhamma Pitaka stated 13 examples.

2. Most of the allegory analysis in the Vinaya Pitaka was in the manner of the Lord Buddha teaching dharma. With all the commandments, there were various things called Paññattihara. For analyzing the Suttantapiṭaka, most of them were considered questions, answers, and statements appropriate to the Sutrapitaka questions. Assatha consideration is the origin of the Sutta called Vijyahara. Most of the questions in the analysis of the Abhidhamma Pitaka were in the form of questions. Then explain and answer the question: which Dhamma will cause which Dhamma to arise? It is a factor passed down from generation to generation, called Parikkaharahara.

3. Patterns of using allegories in the Tipiṭaka through critical methods used logical words, with having knowledge of the following topics: language, words, and their meanings. It had the understanding of the principles and their meaning, which corresponds to the four Patisambhid: Dhamma Patisambhidā (understanding of principles), Attha Patisambhidā (understanding of the meaning of the Dhamma principles), Nirutti Patisambhida (understanding of language),

combined with the three mentioned points of Patibhānapatisambhidā and Patisambhidā, mixed with knowledge of the social context to raise concrete vocabulary to be understood reasonably.

Keywords: Allegory, Abstract to the Concrete, Critical approach

บทนำ

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเมืองศรีประจักษ์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งคือบุคคลผู้เผยแผ่พระธรรมคำสอน จะต้องมีความสัมพันธ์ของผู้เผยแผ่หรือองค์แห่งธรรมกถีกอยู่ 5 ประการ คือ 1) แสดงธรรมไปตามลำดับไม่ตัดลัดให้สับสนหรือขาดความ 2) ชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้ผู้ฟังเข้าใจ 3) สอนเขาด้วยเมตตา ตั้งจิตปรารถนาให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น 4) ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภ 5) ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น คือ ไม่ยกตน ไม่เสียดสีชมผู้อื่น (อง.ปญจก. (ไทย) /22/33/86-88) สอดคล้องกับแบบอย่างแห่งเทคนิควิธีการสอนของพระพุทธองค์ที่บุคคลผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาสามารถนำไปใช้ได้มี 4 ประการ คือ 1) สันถัสสนา ชี้แจงให้เห็นชัด คือ จะสอนอะไร ต้องชี้แจงจำแนกแยกแยะอธิบายและแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง ดังจูมมือไปดูเห็นกับตา 2) สมาทปนา ขวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือห้าทำ ก็แนะนำหรือบรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญ จนใจยอมรับ อยากลงมือทำ หรือนำไปปฏิบัติ 3) สมุตเตชนา เราใจให้อาจารย์แก่กล้า คือ ปลุกเร้าใจให้กระตือรือร้น เกิดความอุตสาหะ มีกำลังใจ แข็งขัน มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จจงได้ สู้งาน ไม่กลัวเหนื่อย ไม่กลัวยาก 4) สัมปหังสนา ปลอบขวัญใจให้สดชื่นร่าเริง คือ บำรุงจิตให้เข้มแข็งเบิกบาน โดยชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่จะได้รับและทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผลสำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความหวังและร่าเริงเบิกบานใจ (ที.สี. (ไทย) /9/198/161)

พระบรมศาสดาทรงให้ความสำคัญกับความสามารถของผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะสาวกฝ่ายบรรพชิต เพราะเป็นผู้สอนหรือแสดงธรรมที่ต้องสร้างแรงจูงใจแก่ผู้ฟังธรรมให้เกิดความสนใจใคร่สดับเนื้อหาในพระธรรม เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอน ให้เห็นคุณค่าควรแก่การนำไปปฏิบัติ มีความตั้งใจจะทำให้สำเร็จไม่ย่อท้อ ด้วยเห็นคุณประโยชน์และความสุขที่จะได้รับ จึงทำให้เห็นความสำคัญในการพัฒนาศักยภาพผู้ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งในปัจจุบันบทบาทของพระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนามีอยู่หลายบทบาท ได้แก่ การเผยแผ่ประชาสัมพันธ์ วิทยากร ครู อาจารย์ นักเทศน์ นักเขียน นักสังคมสงเคราะห์ เจ้าอาวาส พระธรรมทูต นักบริหาร นักวิชาการ เป็นต้น และวิธีที่พระภิกษุสงฆ์ใช้ในการเผยแผ่ธรรมะในปัจจุบัน ได้แก่ 1) การเทศนา 2) ปาฐกถาธรรม 3) อภิปรายธรรม 4) สนทนาธรรม 5) การสอนสมถกรรมฐานหรือวิปัสสนากรรมฐาน 6) การใช้สื่อและอุปกรณ์

ประกอบการสอนธรรมะ 7) การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในการเผยแผ่ ในระบบสัญญาณดาวเทียมที่สามารถถ่ายทอดสดไปได้ทั่วโลก (พระครูปลัดบุญยัง ทูลโลภ (สุนทรวิภาต) และพระมหาสมบัติ ธนปณฺโญ, 2558)

สมรรถนะของผู้สอนทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญประการหนึ่ง คือ ความแตกฉานในภาษา มีความรู้ในศัพท์ ถ้อยคำบัญญัติและภาษาต่างๆ มีความสามารถใช้คำพูดชี้แจงให้ผู้อื่นเข้าใจและเห็นตามได้ เรียกว่า นิรุติบัญญัติสัมภิตา (ขุ.ปฎิ. (ไทย) /31/268/175) เป็นความสามารถในการสื่อสารด้วยทักษะความรู้ด้านภาษา เพื่อแสดงความรู้ความเข้าใจให้ความหมายหรืออรรถอันเป็นลักษณะของผลและหลักธรรมอันเป็นลักษณะของเหตุ เป็นสิ่งที่น่าสนใจนำมาศึกษาเพื่อหาวิธีการสร้างหรือพัฒนาความสามารถในการสื่อสารความเข้าใจเหตุผลที่เป็นนามธรรมให้เห็นเป็นรูปธรรมได้ชัดเจน โดยเฉพาะการส่งเสริมทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 มีทักษะด้านการสื่อสารเป็นต้น

การอธิบายธรรมะด้วยวิธียกอุปมาอุปไมยมีปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ในพระวินัยปิฎกทรงตอบคำถามเวรัญชพรหมณ์ที่ไม่ทรงไหวพริบพริบกว่าเพราะทรงละกิเลสได้ก่อน โดยยกอุปมาอุปไมยว่าลูกไก่ที่เกิดก่อนควรจะเรียกว่าฟี่ เป็นต้น อุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎกมีตัวอย่างหลากหลายรูปแบบ ซึ่งยังไม่มีกรรวบรวมมาเป็นฐานข้อมูลและวิเคราะห์ให้เข้าใจประเด็นความหมายที่ชัดเจน เพื่อเป็นประโยชน์ต่อผู้ต้องการนำฐานข้อมูลอุปมาอุปไมยไปใช้ประกอบการอธิบายธรรมะที่เหมาะสมกับวิธีการเผยแผ่หลักธรรมคำสอน

จากข้อมูลทีกล่าวมาข้างต้นคณะผู้วิจัยเห็นความสำคัญในการรวบรวมอุปมาอุปไมยเพื่อจัดทำฐานข้อมูลอุปมานิทศนในพระไตรปิฎก แล้วนำมาวิเคราะห์อุปมานิทศนในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี และพัฒนารูปแบบการนำอุปมานิทศนในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธีมาเป็นแนวทางในการใช้ประกอบการอธิบายธรรมะและการเผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อจัดทำฐานข้อมูลอุปมานิทศนในพระไตรปิฎก
2. เพื่อจัดทำฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิทศนในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี
3. เพื่อพัฒนารูปแบบการนำอุปมานิทศนในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (Documentary Research) รวบรวมข้อมูล นำมาวิเคราะห์และจัดทำเป็นฐานข้อมูล ดำเนินการเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Study) โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากบุคคลซึ่งเป็นผู้รอบรู้และมีประสบการณ์ในประเด็นที่สัมภาษณ์ หรือเป็นบุคคลที่รู้รายละเอียดในประเด็นที่สัมภาษณ์ สามารถให้รายละเอียดข้อมูลที่เป็น

ข้อเท็จจริงคือเป็น (Key Informants) เพื่อรวบรวมข้อเท็จจริงให้ได้อย่างลึกซึ้ง เพื่อให้ได้ผลการวิจัยเชิงคุณภาพตามวัตถุประสงค์การวิจัยที่กำหนด

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้วิจัยกำหนดกลุ่มเป้าหมายโดยวิธีเจาะจง (Purposive sampling) จำนวน 3 กลุ่ม รวมทั้งสิ้น 13 รูป/คน คือ 1) ผู้เชี่ยวชาญทางด้านภาษาศาสตร์ จำนวน 2 รูป/คน 2) ผู้เชี่ยวชาญทางด้านพระพุทธศาสนา จำนวน 6 คน 3) ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษากับการสื่อสาร จำนวน 5 รูป/คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ใช้แบบสัมภาษณ์โดยการเก็บข้อมูลจากเอกสาร ตำราและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการกำหนดกรอบความคิดในการสร้างแบบสัมภาษณ์ ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและเอกสารการวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยพิจารณาถึงรายละเอียดต่าง ๆ เพื่อให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้ สร้างแบบสัมภาษณ์ให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) เพื่อนำมาวิเคราะห์

การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลจากฐานข้อมูลอุปมานิตชนในพระไตรปิฎก จำนวน 97 ประเด็น ดังนี้

1. ดำเนินการวิเคราะห์ประเด็นอุปมานิตชนในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี โดยวิเคราะห์พระวินัยปิฎก ตัวอย่างจำนวน 18 แห่ง พระสุตตันตปิฎก ตัวอย่างจำนวน 66 แห่ง และพระอภิธรรมปิฎก ตัวอย่างจำนวน 13 แห่ง
2. รวบรวมจัดทำฐานข้อมูลวิเคราะห์ประเด็นอุปมานิตชนในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี จำนวน 97 ประเด็น
3. นำเสนอรูปแบบการใช้อุปมานิตชนด้วยวิพากษ์วิธี

ผลการวิจัย

การศึกษาอุปมานิตชนในพระไตรปิฎกได้ฐานข้อมูลอุปมานิตชนในพระไตรปิฎกได้ฐานข้อมูลอุปมานิตชนในพระวินัยปิฎกซึ่งว่าด้วยหมวดสิกขาบทของภิกษุและภิกษุณีกล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง จำนวน 18 แห่ง ได้ฐานข้อมูลอุปมานิตชนในพระสุตตันตปิฎกเกี่ยวข้องกับหลักธรรมและเทศนาที่ทรงแสดงแก่บุคคลหลากหลายลักษณะ กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง จำนวน 66 แห่ง ได้ฐานข้อมูลอุปมานิตชนในพระอภิธรรมปิฎกเกี่ยวข้องกับหลักปรมัตถธรรม กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง จำนวน 13 แห่ง

การศึกษาด้านข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิตชนในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี ได้ฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิตชนในพระวินัยปิฎก ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1 พระพุทธองค์ทรงจำแนกการทำลายกิเลสแล้วหลุดพ้นด้วยการเปรียบเทียบการทำลายออกจากกะเปาะฟองแห่งลูกไก่ เมื่อทรงละกิเลสได้ก่อนผู้อื่นจึงควรเรียกว่าพีและเป็นทีเคารพของผู้ที่ละกิเลสได้ที่หลัง เป็นลักษณะคำถามตามภาษาโลกหรือภาษาสมมติ ทรงตอบตามภาษาปรมัตถ์ และแบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุหมุนเทศนาเข้าไปในธรรมอันเป็นปฏิบัติ (ฝ่ายตรงกันข้าม) (อวัญญุหาระ)

ตัวอย่างที่ 2 ท้าวสหมบดีพรหมกราบทูลว่า เมื่อก่อนคนมีมลทินกล่าวธรรมไม่บริสุทธิ์ขอพระองค์ทรงแสดงธรรมอันหมดมลทิน เปรียบเหมือนบุรุษผู้ยืนอยู่บนยอดภูเขาเห็นได้รอบฉันใด ขอพระองค์ผู้มีปัญญาตีทรงพิจารณาชุมชนผู้มีความโศกอันชาติและชราครอบงำแล้วเกิดการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร (วิจยหาระ)

ฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิต์สนในพระสูตรต้นตปิฎก ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1 มหาหัตถิปโทปมสูตรเป็นลักษณะเปรียบเทียบขนาดรอยเท้ากับความสำเร็จของหลักธรรม เมื่อท่านกล่าวธรรมอย่างหนึ่ง ธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีลักษณะเหมือนกัน ธรรมเหล่านั้นทั้งปวง ย่อมเป็นอันถูกกล่าวทั้งหมด แบบแห่งการอธิบายที่เป็นเหตุนำเอาธรรมที่ไม่ได้กล่าวไว้มากกล่าว (ลักขณหาระ)

ตัวอย่างที่ 2 สิงคาลกสูตรเป็นลักษณะแสดงวิธีปฏิบัติตามหน้าที่ที่ติดต่อกันที่เกี่ยวข้องกันในสังคัม จัดเป็นแบบการอธิบายที่เป็นเหตุจำแนกธรรม ปทัฏฐาน (เหตุใกล้) และภูมิที่เป็นสาธารณะและอสาธารณะ (วิภัตติหาระ)

ฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมานิต์สนในพระอภิธรรมปิฎก ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างที่ 1 ในจิตดวงที่ 1 บทภาษณีย์เป็นลักษณะตั้งคำถาม แล้วอธิบายตอบอย่างละเอียด ธรรมเหล่าใด ยังธรรมใดให้เกิด โดยเป็นปัจจัย โดยสืบต่อกันมา แบบแห่งการอธิบายที่ชักเอาเหตุแห่งผลแห่งธรรมเหล่านั้นมาขยายความ (ปริกขารหาระ)

ตัวอย่างที่ 2 บุคคลถา นิคหะที่ 1 เป็นการตั้งคำถามเฉพาะเรื่อง ถามต่อเนื่องอ้างอิงสภาวะความจริง และถามย้อนกลับ ตัวอย่างวิธีการถามตอบ เช่น อนุโลมปัญจกะ ถามความเห็นเรื่องบุคคลว่าเป็นอตฺตา ถามต่อเนื่องโดยยกสภาวะปรมัตถะในเชิงนามธรรมมาอ้างอิงว่ามีอตฺตาหรือไม่ เป็นลักษณะการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาหะ (ความยินดี) เป็นต้นของสูตร ท่านเรียกว่า วิจยหาระ เป็นต้น

รูปแบบการใช้อุปมานิต์สนในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี เป็นลักษณะการรู้จักใช้คำเชิงตรรกะ มีความรู้ในเรื่องของภาษาที่จะใช้สื่อสารได้ชัดเจน มีความรู้เรื่องคำและความหมายของคำศัพท์ที่จะใช้อย่างลึกซึ้ง ประกอบกับการรู้จักใช้คำศัพท์อธิบายหลักเหตุผลได้ชัดเจน ซึ่งตรงกันกับวิพากษ์วิธีในเนติปกรณ์มีปรากฏในวิจยหารวิภังค์ (มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, 2548) เป็นการพิจารณาคำถาม และการพิจารณาคำตอบ เป็นต้น ชื่อว่า วิจยหาระ เป็นการ

พิจารณา บท, คำถาม, คำตอบ, คำนำกับคำหลัง, อัสสาทะ, อาทีนวะ, นิสสรณะ, ผลแห่งเทศนา, อุบาย, อาณัตติ, อนุคติ (การกล่าวโดยสมควร) และพระสูตร 9 ประการมี สุตตะ เคยยะ เป็นต้นทั้งปวง

การมีความเข้าใจในเหตุตั้งต้นหรือหัวข้อหลักธรรม มีความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรมและมีความรู้ในเรื่องของภาษา นำมาประกอบกันเพื่อใช้ชี้แจงอธิบายให้เข้าใจชัดเจน ซึ่งตรงกับหลักปฏิสัมภิทา 4 คือ มีธรรมปฏิสัมภิทา ความเข้าใจในเหตุหรือหลักธรรม มีอรรถปฏิสัมภิทาความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม และมีความเข้าใจในภาษาหรือคำศัพท์ที่จะใช้ประกอบกับหลักเชิงตรรกะซึ่งเป็นนิรุตติปฏิสัมภิทา รวมกับธรรมปฏิสัมภิทาและอรรถปฏิสัมภิทาเป็นปฏิสัมภิทา 3 ข้อข้างต้น ผสมผสานกับความรู้ในบริบททางสังคมเพื่อยกคำศัพท์ที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจอย่างสมเหตุสมผล รู้จักใช้ภาษาสมมติทางโลกธรรมและภาษาปรมาตมทางหลักธรรมมาประกอบการอธิบายให้เข้าใจด้วยการใช้ปฏิภาณปฏิสัมภิทาเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์หรืออธิบายให้เข้าใจได้ง่ายตามบริบททางสังคมในสมัยนั้น

อภิปรายผล

จากการศึกษาวิเคราะห์ อุปมานิทัศน์: จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี ผู้วิจัยสามารถนำมาอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

1. ฐานข้อมูลอุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎก พบว่า เมื่อย่อใจความลงจะสอดคล้องกับไตรสิกขา ผู้วิจัยจึงแบ่งเนื้อหาอุปมาอุปไมยในคัมภีร์เป็นพระวินัย พระสูตรและพระอภิธรรม โดยหลักการอธิบายเนื้อหาในพระไตรปิฎก รูปแบบเป็นการยกหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักหัวข้อธรรมตั้งต้นแล้วอธิบายขยายความหมายของหลักธรรมหรืออรรถะให้เข้าใจเป็นต้น ด้วยการใช้ความรู้เรื่องภาษาสื่อสารเป็นสื่อกลางให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายที่ผู้แต่งต้องการอธิบายความ ประกอบกับการใช้ปฏิภาณสื่อสารเป็นเหตุผลเชิงตรรกะ ใช้ความรู้ในบริบทสังคมที่เข้าใจเป็นพื้นฐานตามสภาวะธรรมชาติมาประกอบการยกอุปมาอุปไมยในระดับต่าง ๆ ที่ละเอียดลึกซึ้ง เป็นการเรียบเรียงให้ผู้อ่านเข้าใจตั้งแต่ระดับง่ายไปหาระดับที่ยากขึ้นตามลำดับด้วยหลักไตรสิกขา สอดคล้องกับงานวิจัยของ ภาคภูมิ ศรีถาวร ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการจัดการความรู้ในปฏิสัมภิทามรรค: มิติไตรสิกขา พบว่า ปฏิสัมภิทา หมายถึง ความรู้แตกฉาน มี 4 ประการ คือ 1) อรรถปฏิสัมภิทาญาณ (อรรถปฏิสัมภิทา) ความรู้แตกฉานในอรรถ 2) ธรรมปฏิสัมภิทาญาณ (ธรรมปฏิสัมภิทา) ความรู้แตกฉานในธรรม 3) นิรุตติปฏิสัมภิทาญาณ (นิรุตติปฏิสัมภิทา) ความรู้แตกฉานในนิรุตติ 4) ปฏิภาณปฏิสัมภิทาญาณ (ปฏิภาณปฏิสัมภิทา) ความรู้แตกฉานในปฏิภาณ (ภาคภูมิ ศรีถาวร, 2561)

ด้านการปฏิบัติก็มัญฐานถือกันว่า คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคเป็นคัมภีร์คู่มือผู้ปฏิบัติก็มัญฐานเล่มแรก และเป็นต้นแบบของคัมภีร์อื่น ๆ ในสมัยต่อมา เช่น คัมภีร์วิมุตติมรรคของพระอุปัชฌาย์สเถระ คัมภีร์วิสุทธิมรรค ของพระพุทธโฆสเถระ เพราะทั้งคัมภีร์วิมุตติมรรค และ

วิสุทธิมรรคต่างใช้วิธีดำเนินการแบบเดียวกับปฏิสัมพันธ์มรรค คือ ยกพระพุทธานุชาต เถรภาชิต หรือธรรมภาชิตที่เกี่ยวกับไตรสิกขา และหลักปฏิบัติกัมมฐานมาตั้งเป็นบทอุเทศแล้วอธิบายขยายความตามความเห็นของตนโดยมีพระพุทธานุชาต เถรภาชิต หรือธรรมภาชิตอื่น ๆ รับรองความถูกต้อง ในวิมุตติมรรคท่านผู้รจนาอธิบายไว้อย่างกะทัดรัด แต่ในวิสุทธิมรรคท่านผู้รจนาอธิบายไว้อย่างวิจิตรพิสดาร ในวิมุตติมรรค ผู้รจนาได้ยกหลักธรรมจำนวนมากจากปฏิสัมพันธ์มรรคมาตั้งแล้วอธิบายขยายความบ้าง ยกมาสนับสนุนคำอธิบายของตนบ้าง แต่ไม่ได้อ้างไว้โดยตรง ซึ่งต่างกับท่านผู้รจนาวินัยมรรคที่กล่าวอ้างไว้ทุกตอน

2. ฐานข้อมูลวิเคราะห์อุปมาอุปไมยในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี พบว่า การใช้อุปมาอุปไมยอธิบายหลักธรรมในคัมภีร์พระไตรปิฎก รูปแบบการนำไปใช้เริ่มด้วยการรู้จักใช้คำเชิงตรรกะ มีความรู้ในเรื่องของภาษาที่จะใช้สื่อสารได้ชัดเจน มีความรู้เรื่องคำและความหมายของคำศัพท์ที่จะใช้อย่างลึกซึ้ง ประกอบกับการรู้จักใช้คำศัพท์อธิบายหลักเหตุผลได้ชัดเจน มีความเข้าใจในเหตุตั้งต้นหรือหัวข้อหลักธรรมและมีความเข้าใจให้ผลหรือความหมายของหลักธรรม ซึ่งตรงกับหลักปฏิสัมพันธ์ 4 คือ มีธรรมปฏิสัมพันธ์ ความเข้าใจในเหตุหรือหลักธรรม มีอรรถปฏิสัมพันธ์ความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม และมีความเข้าใจในภาษาหรือคำศัพท์ที่จะใช้ประกอบกับหลักเชิงตรรกะซึ่งเป็นนิรนัยปฏิสัมพันธ์ รวมทั้งธรรมปฏิสัมพันธ์และอรรถปฏิสัมพันธ์เป็นปฏิสัมพันธ์ 3 ข้อข้างต้น ผสมผสานกับความรู้ในบริบททางสังคมเพื่อยกคำศัพท์ที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจอย่างสมเหตุสมผล รู้จักใช้ภาษาสมมติทางโลกธรรมและภาษาปรมาตมทางหลักธรรมมาประกอบการอธิบายให้เข้าใจด้วยการใช้ปฏิสัมพันธ์ปฏิสัมพันธ์ เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์หรืออธิบายให้เข้าใจได้ง่ายตามบริบททางสังคมในสมัยนั้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ ประพันธ์ ศุภษร ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า องค์ความรู้ใหม่อีกหลายอย่าง คือ 1) ความสัมพันธ์ ความสอดคล้องในการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตา ทั้ง 3 สมัยคือสมัยพุทธกาล สมัยหลังพุทธกาลคือยุคอรุณกถา และสมัยสุโขทัย โดยทั้ง 3 สมัยใช้ชั้น 5 เป็นหลักสำหรับตอบปัญหา จำแนกตามหลักไตรลักษณ์และปัจจุสมุปบาท โยงเข้าหาวิสุทธิ 7 เสมอ 2) สมัยพุทธกาลถือว่าเป็นยุคบุกเบิกและปักหลักสร้างฐานพระพุทธศาสนาให้มีความมั่นคง ปัญหาในช่วงนี้เป็นการถามด้วยความไม่เข้าใจ สงสัยหลักกรรมกับอนัตตา และเป็นการตอบเพื่อให้เข้าใจให้หายสงสัยหลักกรรมกับอนัตตา และเป็นการตอบเพื่อให้เข้าใจหายสงสัยหลักกรรมกับอนัตตาแนวการตอบที่มีอิทธิพลต่อยุคหลังพุทธกาลนอกจากแนวของพระพุทธเจ้าแล้ว ก็มีวิธีการอธิบายธรรมของพระสาวกในปฏิสัมพันธ์มรรคหานิทเทศและจุนนิเทศ และพระสูตรอื่น ๆ ส่วนยุคอรุณกถาเป็นยุคที่พระพุทธศาสนามีการเคลื่อนไหวและปรับตัวต่อบริบทสังคมมากตั้งแต่ตติยสังคายนาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 10 (พ.ศ. 300-900) โดยยุคนี้มีความพยายามตอบปัญหาเรื่องอัตตา อนัตตามากที่สุด จนเป็นสาเหตุอย่างหนึ่งของการแตกแนวคิดและนิกายถึง 18 นิกาย พระอรุณกถาจารย์ผู้โดดเด่นในยุคมี พระโมคคัลลสูตร

โดดเด่นด้านตรรกะน้อย พระนาคเสน โดดเด่นด้านอัมมสันตติ และพระพุทโธชาจารย์ โดดเด่นด้านปฏิจจสมุปบาทแบบภวจักร ส่วนสมัยสุโขทัยมีการพัฒนาทางภาษาศาสตร์โดยขยายความขึ้น 5 ออกอย่างละเอียดทำให้เกิดมรดกธรรมคือคัมภีร์ฎีกาอนุฎีกาและไวยากรณ์ต่าง ๆ ทางสายพระอภิธรรมมากมาย (ประพันธ์ ศุภสร, 2550)

3. พัฒนารูปแบบการใช้อุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี พบว่า รูปแบบการใช้เป็นลักษณะการรู้จักใช้คำเชิงตรรกะ มีความรู้ในเรื่องของภาษาที่จะใช้สื่อสารได้ชัดเจน มีความรู้เรื่องคำและความหมายของคำศัพท์ที่จะใช้อย่างลึกซึ้ง ประกอบกับการรู้จักใช้คำศัพท์อธิบายหลักเหตุผลได้ชัดเจน มีความเข้าใจในเหตุตั้งต้นหรือหัวข้อหลักธรรมและมีความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม ซึ่งตรงกับหลักปฏิสัมภิตา 4 คือ มีธรรมปฏิสัมภิตา ความเข้าใจในเหตุหรือหลักธรรม มีอรรถปฏิสัมภิตา ความเข้าใจในผลหรือความหมายของหลักธรรม และมีความเข้าใจในภาษาหรือคำศัพท์ที่จะใช้ประกอบกับหลักเชิงตรรกะซึ่งเป็นนิรุตติปฏิสัมภิตา รวมกับธรรมปฏิสัมภิตาและอรรถปฏิสัมภิตาเป็นปฏิสัมภิตา 3 ข้อข้างต้น ผสมผสานกับความรู้ในบริบททางสังคมเพื่อยกคำศัพท์ที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจอย่างสมเหตุสมผล รู้จักใช้ภาษาสมมติทางโลกธรรมและภาษาปรมาตม์ทางหลักธรรมมาประกอบการอธิบายให้เข้าใจด้วยการใช้ปฏิภาณปฏิสัมภิตา เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์หรืออธิบายให้เข้าใจได้ง่ายตามบริบททางสังคมในสมัยนั้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ วีระชาติ นิมอนงค์ ได้ศึกษา การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวถึงหลักอรรถปริวรรตศาสตร์หรือการตีความในคัมภีร์มีลทินปัญหา เห็นว่าคัมภีร์มีลทินปัญหามีลักษณะพิเศษคือ ความสามารถในการวินิจฉัยและกระบวนการวิชันาพระธรรมวินัยให้เข้าใจด้วยวิธีการยกอุปมาอุปไมย ภิกขุปิสาละ (Bhikkhu Pesala) ให้ทัศนะว่า ลีลาการตอบปัญหาในคัมภีร์มีลทินปัญหาคล้ายกับตำราสนทนาของเพลโต (Platonic Dialogue) พระนาคเสนแสดงบทบาทเช่นเดียวกับโสเครตีสและมีชัยชนะเหนือพระยามิลินท์ ด้วยเหตุผลอันหลักแหลมผ่านอุปมาอันเหมาะสมของท่านในการแสดงจุดยืนของพระพุทธศาสนา (วีระชาติ นิมอนงค์, 2552)

สรุป

การศึกษาวิเคราะห์อุปมานิทัศน์: จากนามธรรมสู่รูปธรรมด้วยวิพากษ์วิธี ได้ฐานข้อมูลอุปมานิทัศน์ในพระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎกกล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง 18 แห่ง พระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง 66 แห่ง พระอภิธรรมปิฎกกล่าวถึงอุปมาอุปไมยตัวอย่าง 13 แห่ง วิเคราะห์อุปมานิทัศน์ในพระวินัยปิฎก ส่วนมากเป็นลักษณะพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมข้อหนึ่ง ด้วยพระบัญญัติทั้งหลายมีอย่างต่าง ๆ ชื่อว่า ปัญญาติหาระ วิเคราะห์อุปมานิทัศน์ในพระสุตตันตปิฎก ส่วนมากจัดเป็นการพิจารณาคำถาม พิจารณาคำตอบ พิจารณาการกล่าวที่สมควรกับคำถามของสูตร พิจารณาอัสสาทะเป็นต้นของสูตร ชื่อว่า วิจัยหาระ วิเคราะห์อุปมานิทัศน์ในพระอภิธรรมปิฎก ส่วนมากเป็นลักษณะตั้งเป็นคำถามขึ้นมา แล้วอธิบายตอบ

คำถามอย่างละเอียด ธรรมทั้งหลายเหล่าใด ย่อมยังธรรมใดให้เกิด โดยความเป็นปัจจัย โดยสืบต่อกันมา ชื่อว่า ปริกขารหาระ รูปแบบการใช้อุปมานิต์ศน์ในพระไตรปิฎกด้วยวิพากษ์วิธี เป็นการรู้จักใช้คำเชิงตรรกะ มีความรู้ในเรื่องของภาษา มีความรู้เรื่องคำและความหมายของคำศัพท์ มีความเข้าใจในหัวข้อหลักธรรมและความหมายของหลักธรรม ซึ่งตรงกับปฏิสัมพันธ์ 4 คือ มีธรรมปฏิสัมพันธ์ ความเข้าใจในหลักธรรม มีอรรถปฏิสัมพันธ์ความเข้าใจในความหมายของหลักธรรม และมีความเข้าใจในภาษาซึ่งเป็นนิรุกติปฏิสัมพันธ์ รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ปฏิสัมพันธ์และปฏิสัมพันธ์ 3 ข้อ ผสมผสานกับความรู้ในบริบททางสังคมเพื่อยกคำศัพท์ที่เป็นรูปธรรมให้เข้าใจอย่างสมเหตุสมผล

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. การศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎก ควรศึกษามิตด้านไตรสิกขาเพื่อเรียบเรียงให้เข้าใจง่าย และสอดคล้องกับแนวทางการนำไปปฏิบัติตามหลักมรรคมีองค์ 8 ได้ เป็นต้น
2. การศึกษาอุปมาอุปไมยในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ควรศึกษามิตด้านการใช้ภาษาสื่อสารเชิงนิรุกติศาสตร์หรือนิรุกติปฏิสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนา จะทำให้ได้แนวทางในการสื่อสารธรรมะที่ละเอียดลึกซึ้งให้เข้าใจง่ายมากขึ้น เป็นต้น

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยในครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาวิเคราะห์การอธิบายเรื่องไตรสิกขาในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแนวทางในการนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันของพุทธศาสนิกชน
2. ควรศึกษาสมณะและวิปัสสนาในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแนวทางในการฝึกปฏิบัติของผู้เริ่มต้นศึกษาวิธีการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- ประพันธ์ ศุภสร. (2550). การศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการแห่งการตอบปัญหาเรื่องกรรมกับอนัตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท. ใน ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูปลัดบุญยัง ทุลลโก (สุนทรวิภาต) และพระมหาสมบัติ ธนปญโญ. (2558). บทบาทพระสงฆ์กับการเผยแผ่ยุคปัจจุบัน. วารสารครุศาสตรปริทรรศน์, 2(3), 135-137.
- พระเอกสิทธิ์ มณีศรี และประภาส เพ็งพุ่ม. (2561). ลักษณะของอุปมานิต์ศน์. การประชุมวิชาการระดับชาติ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 4(1), 1-8.
- ภาคภูมิ ศรีถาวร. (2561). การจัดการความรู้ในปฏิสัมพันธ์มรรค: มิตไตรสิกขา. ใน ดุษฎีนิพนธ์ศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ. (2548). เนติติปกรณ (บาลี-ไทย). กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ.
- วีรชาติ นิมนงค์. (2552). การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท. ใน รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

